

HERMANN RÓBERT
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 132–156.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2024.4.132-156
www.aetas.hu

A szabadságharc végnapjai

*Szemere Bertalan, Vukovics Sebő, Horváth Mihály és
Batthyány Kázmér gróf vitája Kossuth Lajos és a Szemere-kormány
lemondásáról, a főhatalom Görgei Artúrra történt átruházásáról*

Az 1848–1849 történetével kapcsolatos egyik első vitát maguk a főszereplők folytatták le 1850-ben, még hozzá a szabadságharc végnapjairól, azaz Kossuth és a Szemere-kormány le (nem) mondásáról és a hatalom Görgeire történt átruházásáról. Az egyik érdekelt, Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter már 1849. szeptember 24-én tiltakozó iratot fogalmazott meg amiatt, mert nevét ott olvasta azon kiáltvány aláírói között, amelyben Kossuth bejelentette lemondását és Görgei felruházását a legfőbb hatalommal. Ez a nyilatkozat azonban ekkor még nem jelent meg, Szemere szerint Teleki László gróf, a magyar kormányzat párizsi diplomáciai ügynöke akadályozta meg a megjelenését a francia sajtóban. Fél év múlva azonban a német nagyközönség már értesülhetett a magyar politikusok közötti nézeteltérésekről. A vita közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Stuttgartban 1849 végén megjelent a Magyarországról menekült német publicista, Julian Chownitz kétkötetes műve a magyar forradalom történetéről.¹ Chownitz közölte Kossuth Lajos kormányzó elnök és a Szemere-kormány 1849. augusztus 11-i lemondó nyilatkozatát, s az aláírók között feltüntette Szemerét, holott ő nem írta alá az okmányt.

Szemere ezt követően egy Chownitzhoz intézett nyílt levélben nyilatkozatot tett közzé erről, amely a *Kölnische Zeitung* 1850. február 27-i 50. számában jelent meg. Ezt követte Vukovics Sebő volt igazságügyi és Horváth Mihály volt vallás- és közoktatásügyi miniszter közös válasza ugyanott a március 23-i 71. számában. Erre ismét Szemere válaszolt, a lap március április 3-i 80. számában, amire Vukovics és Horváth kétrészes cikkben reagált, a lap május 16–17-i 117. és 118. számában. Szemere erre már csak röviden válaszolt a lap június 19-i 140. számában. Jókorra késéssel szólott hozzá a vitához a vitához a Kossuthtal együtt az Oszmán Birodalom kisázsiai területére, Kütahyába internált Batthyány Kázmér gróf, volt külügyminiszter; az ő cikke szintén a *Kölnische Zeitung*-ban, az 1850. június 22-i 110. számban látott napvilágot.

A cikkek közül Vukovics és Horváth első írása magyar fordításban megjelent a *Pesti Napló* 1850. március 30-i 18. számában, „Adalékul a magyar forradalom történetéhez” címmel. Ezt a közlést átvette Szilágyi Sándor.² Az egész vita anyagát kivonatos magyar fordításban (Szemere első felszólalása kivételével) Görgey István tette közzé 1888-ban.³

¹ Chownitz: *Geschichte*, I-II. Az első kötet magyar fordítását lásd: Chownitz: *Fél esztendő*. Életére lásd: S. Lengyel: Egy tévelygő Habsburg-alattvaló, i. m.

² Szilágyi: *Görgei és fegyverletétele*, 57–60.

³ Görgey: *1848–1849*, III. 508–527.

A vita anyaga azért is fontos és érdekes, mert a résztvevők csaknem mindegyike a későbbiekben is visszatért a végnapok eseményeire, azonban ilyen részletességgel a továbbiakban egyikük sem foglalta össze e napok történetét. Vukovics a még magyarországi bujdosása időszakában írott emlékirataiban csak 1849. július végéig jutott az események elmondásában.⁴ Szemere Görgeiről írott jellemrajzában meglehetősen röviden tekintette át az augusztus 11-én történeteket, s noha tudomásunk szerint írt még egy munkát a magyar forradalom történetéről, ennek kézírata máig lappang.⁵ Batthyány Kázmér emlékiratainak eredeti kézírata nem maradt fenn, csupán az a változat, amelyet Tóth Lőrinc közölt a Budapesti Szemlében, illetve az a jellemrajzokká formált szöveg, amelyet Joseph Andrew Blackwell, a magyarbarát angol diplomata és publicista öntött végső formába.⁶ Horváth Mihály a magyar szabadságharcról írott munkájában szintén foglalkozik ezeknek az izgalmas napoknak az eseményeivel, s láthatóan főleg e vitára támaszkodott az események elmondásánál.⁷ Szemere és Batthyány Kázmér egyébként 1851–1852-ben, Kossuth angliai és amerikai útja idején újabb cikkeken támadta Kossuthot a kormányzói cím használata miatt.⁸

Amikor 1990-ben Pelyach István barátommal közösen kiadtuk Szemere Bertalan politikai jellemrajzait, szándékunkban állt e vita anyagát is megjelentetni a kötetben, azonban sehogyan sem tudtunk hozzájutni az eredeti szöveghez. Az utóbbi évek digitalizálási munkálatainak köszönhetően ma már a Kölnische Zeitung csaknem egésze hozzáférhető online formában.⁹ A Magyar Nemzeti Levéltárban, a Görgey-család levéltárában újságkivágatként megtalálható Szemere második és harmadik cikke, valamint Vukovics és Horváth második válasza, első cikkükről pedig egy nem teljes kéziratot másolat.

Szemere első és második, illetve Vukovics és Horváth első és második, valamint Batthyány egyetlen cikkét a német eredeti alapján, Görgey István fordításának felhasználásával közöljük. Míután Szemere utolsó cikkének magyar nyelvű fogalmazványa rendelkezésre áll, ezt annak alapján közöljük, ugyanakkor [...]ben jelezzük azokat a bővítéseket, amelyek a német fordításba bekerültek.

1.

Athén, 1849. szeptember 24.

Szemere levele a „National” szerkesztőjének

Szerkesztő úr!

Több lapban megjelent Kossuth Lajos úr azon levele, melyben kormányzóságáru lemond, s a diktatúrát Görgei tábornokra ruhazza ált.

Ezt a hét miniszter közül valósággal csak három írta alá, a többi meg sem volt kérdezve, én sem, azonban nevemet alájegyezve látom, mit ezennel hamisnak nyilvánítottok.¹⁰

⁴ Vukovics Sebő emlékiratai, i. m.; Vukovics Sebő visszaemlékezései, i. m.

⁵ Szemere: *Politikai jellemrajzok*, 185–188., 193–194., 240–241., 268–269. Vö. Pelyach: *Egy elfeledett kézirat*, 339–354.

⁶ *Gróf Batthyány Kázmér emlékiratai*, 121–155. (A Tóth Lőrinc által közölt szöveg); Füzes: *Az ismeretlen Batthyány*, i. m.

⁷ Horváth: *Magyarország függetlenségi harczának*, III. 463–483. Lásd még Horváth Mihály 1852. évi levele Klapkához, közli Hermann: *Szószerk*, 443–444.

⁸ A vita anyagát közli Jánossy: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában*, II-1. 86–93., 158–171., 290–294., 463–476., II-2. 606–613.

⁹ <https://zeitpunkt.nrw/ulbnn/periodical/zoom/8420248> (Letöltés: 2024. június 15.)

¹⁰ Az 1849. augusztus 11-i lemondó nyilatkozatot Csány László közmunka- és közlekedésügyi miniszter, Vukovics Sebő igazságügyi miniszter és Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter írta

Én nem adhattam volna lélekismeretesen a diktatúrát Görgei kezébe *akkor, midőn már meggyőződtem arról, hogy áruló*. Ezt nem is tettem. Hogy Kossuth úr nem bírt inkább meghalni, semhogy azt tegye, arról számolni tartozik Istennek most, majd a nemzetnek is. Tudhatta jól, miképp Görgei az áltadott hatalmat már csak arra fogja használni, hogy elárulja az országot.

Sőt Kossuth úr nem is volt jogosítva a diktatúrát bárkire áltruházni. Ő maga lemondván, természetesen maradt a minisztérium. Ezzel nem is tanácskozott lemondása s a hatalom áltruházása iránt; azt fel nem oszlatta, hogy ily coup d'état-t¹¹ tegyen; de ha a minisztériumot személyzetére nézve változtathatta volna is, mint institúciót el nem törölte a nemzetgyűlés beleegyezése nélkül.

Azonban mi, Batthyány K. külügyminiszterrel¹² nem szüntünk meg gyakorolni a kormányhatalmat ezután sem. Ezt meg is írtuk Görgeinek. Bém¹³ [sic!] tábora, mely még augusztus 14-én az erdélyi seregeken felül 40.000-ból állott, csak a minisztériumot ismerte el törvényes hatalomnak.

Azonban teljesedett, amit előre láttam s amit Görgei megírt Paszkevicznek¹⁴, ti. megadásának erkölcsi következménye lett a többi seregek feloszlása is.¹⁵

Így lehetetlen volt a harcot Erdély hegyei közé áltetni, hol 10.000 ember 100.000-nek állhat ellent.

Utolszor csatáztunk aug. 23-án a mehádiai fürdők mellett. Másnap 2400 emberrel és 18 álgúval átléptünk a török földre, midőn már Erdélyből Bém is eltávozott.

Augusztus elején még 140.000 harcra viheto katonánk volt. És e roppant erő, mint egy buborék, elpattant. Szerencsétlensége volt e hazának egy áruló, ki amellet bátor volt; és egy dicsvagyó, ki amellet gyáva volt.¹⁶ Nagy csak maga a nép volt.

Közli Szemere: *Napló*, 75.

---

alá; ugyanakkor Aulich Lajos hadügyminiszter ugyanezen a napon Csányval és Horváthtal közösen írott levélben közölte Kossuthtal a lemondását. Az előbbi közli: Hermann: *Forradalom és szabadságharc*, 474–475., az utóbbi közli *Csány kormánybiztosi iratai*, II. 340. Duschek Ferenc pénzügyminiszter ekkor Lugoson tartózkodott.

¹¹ államcsínyt

¹² Batthyány Kázmér, gróf (1807–1854), a reformkorban a főrendi reformellenzék tagja volt, 1848–1849-ben Baranya vármegye főispánja és kormánybiztosa, majd a Délvidék kormánybiztosa, 1849 májusától a Szemere-kormány külügyminisztere. A szabadságharc végén emigrált, Párizsban halt meg.

¹³ Bem, Józef (1794–1850), vezérőrnagy az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban, 1848. október második felében a bécsi forradalom fegyveres erőinek parancsnoka, a vereség után Magyarországra jön, decembertől a magyar szabadságharcban az erdélyi hadsereg parancsnoka, 1849 áprilisától altábornagy, májusban az erdélyiek mellett a délvidéki csapatok, majd ismét az erdélyi hadsereg, 1849 augusztusában a délvidéki főerők parancsnoka, emigrál, török pasa lesz.

¹⁴ Paszkevicics-Erivanszkij, Ivan Fjodorovics, gróf, Varsó hercege (1782–1856), tábornagy, a működő orosz hadsereg főparancsnoka, a Lengyel Királyság helytartója.

¹⁵ Szemere itt Görgei 1849. augusztus 11-én Theodor Rüdiger lovassági tábornokhoz, az orosz III. hadtest parancsnokához írott levelére gondol, amelyben a tábornok felajánlotta az általa vezetett fel-dunai hadsereg fegyverletételét. Magyar fordításban közli Hermann: *Forradalom és szabadságharc*, 340–341.

¹⁶ Ti. Görgei és Kossuth.

2.

Párizs, 1850. február 22.

Szemere Bertalan nyílt levele Julian Chownitzhoz¹⁷

Az Ön „Geschichte der ungarischen Revolution 1850” című műve 2. kötetében, a 320–321. oldalon található az a dokumentum, amelynek értelmében Kossuth Lajos úr, mint kormányzó, a minisztérium nevében is átruházta a diktatúrát Görgei tábornokra.¹⁸

Az aláíró miniszterek nevei között ott van az enyém is, egészen legfelül. Ez ellen 1849 szeptemberében Athénból Párizsba írtam, bár erről a tényről csak hallomásból értesültem; kifogásom azonban nyomtatásban nem jelent meg.¹⁹

Jelenleg az Önök művében nyomtatásban van ez a dokumentum, alatta a nevemmel, ami ellen nyilvánosan nyilatkozom;

hogy soha nem láttam ezt az okiratot;

hogy tehát soha nem írtam alá;

hogy erről az okmányról a minisztériumban soha nem folyt megbeszélés, sőt a legutolsó minisztertanácsban az ellenkezőjét határozták el, és később soha többé nem tartottak minisztertanácsot;

hogy annak ellenjegyzését meggyőződésem szerint a haza elleni bűntettnek tekintetem volna, mivel ezzel mind az árulót, mind a hazaárulást legalizálták.

És éppen azért, mert a tényt ilyennek ismerem el, tartom és ítélem, tiltakozom ellene, mert semmiképpen sem engedhetem meg, hogy nevemhez és emlékezetemhez, bármilyen csekély mértékben is, hozzákapcsolódjék.

Egyébként még nem volt alkalmam átolvasni az Ön munkáját, amelyet 1848-ban a sajtó terén energikusan mutatott be nekünk; mindenesetre örülnék, ha a magyar forradalmat a maga igazi fényében mutatná be, amely még mindig osztozik a földgolyó sorsában, amelynek a fele mindig sötétségbe burkolózik. És szinte hajlamos vagyok azt állítani, hogy e forradalom igazi és *pragmatikus* történetét csak azoktól az emberektől várhatjuk, akik azt előidéztek, vagy akik többé-kevésbé, de mindig, elejétől a végéig közreműködtek benne.²⁰

Párizs, 1850. febr. 22.

Szemere Bertalan

Kölnische Zeitung, 1850. február 27. No. 50.

¹⁷ Chownitz (Chowanetz), Julian Theodor Joseph (1814–1877 után), publicista, író, 1848-ban a Die Opposition című lap szerkesztője.

¹⁸ Lásd a 10. jegyzetet.

¹⁹ Lásd az előző iratot.

²⁰ Szemere ezzel arra utal, hogy Chownitz csak 1848 őszéig volt tanúja a magyarországi eseményeknek; ekkor ugyanis külföldre távozott.

3.

Párizs, 1850. március 17.

Vukovics Sebő²¹ és Horváth Mihály²² válasza Szemere Bertalan nyilatkozatára

A Kölner Zeitung szerkesztőségéhez!

Önök érdemes lapja közlé *Szemere* Bertalan tisztelt barátunk azon nyilatkozatát, melyben Magyarország ideiglenes kormánya által a státushatalomnak Görgei tábornokra átruházása, az utolsó miniszteri tanács határozatával ellenkező, végrehajtott ténynek bélyegeztetik.²³

Szerencsétlen hazánk története érdekében fekszik azon eseményt az igazság világában tüntetni elő, mire abbani részvételünk által tökéletesen fel vagyunk jogosítva.

A kérdéses esemény napján, augusztus 11-dikén az előforduló történetek menete így következik:

Reggeli órákban, az aradi várban, Kossuth kormányzónál miniszteri gyűlés tartott. Duscheket²⁴ kivéven, ki Lugoson volt, és Csányt²⁵, ki már előbb beszélt Kossuthtal, a miniszterek mind jelen valának.

Az ülésben a kormányzó közölte Guyon²⁶ jelentését a temesvári csata végeredményéről,²⁷ és aztán előadta, miképp ezen szerencsétlen csata után többé lehetetlen a kormányt eddigi alakjában és egy meghatározott helyen tovább is folytatni; miképp az oroszokkal megkezdett alkudozások folytatása és befejezése végetti meghatalmazást Görgei tábornokra kellett ruházni, minthogy ő az egyedüli, ki egy még legyőzetlen hadsereg élén, az ellenséggel még tiszteletet parancsoló állásból alkudozni vagy a körülményekhez képest másvalamit tenni képes; — más fővezérről pedig, amióta Bem Temesvárnál megsebesült, szó sem lehet többé.

Utána tette aztán (Kossuth), hogy Görgeinek illetén meghatalmaztatása után a kormánynak nézve nem marad egyéb hátra, mint végkép eloszolni.

²¹ Vukovics Sebő (1811–1872), Temes vármegye első alispánja, 1848–1849-ben a kisbecskereki kerület országgyűlési képviselője, bánásági, majd délvidéki, később a főszereg mellé kirendelt főkormánybiztos, a Szemere-kormány igazságügyminisztere. Emigrál, 1867 után hazatér, ismét képviselő lesz.

²² Horváth Mihály (1809–1878), történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1848-ban kinevezett csanádi püspök, 1849. május 1-jétől a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, emigrál, 1867-ben hazatér.

²³ Lásd az előző szám alatt.

²⁴ Duschek Ferenc (1797–1873), 1848 előtt a magyar kamara alelnöke, 1848-ban a pénzügyminisztérium államtitkára, szeptember közepétől e rangban a minisztérium vezetője, 1849. májustól a Szemere-kormány pénzügyminisztere. Várfogságot szenved.

²⁵ Csány László (1790–1849), reformpolitikus, 1848. június 2-ától a dél-dunántúli megyék királyi, majd a dunántúli magyar hadsereg kormánybiztosa, 1849. január végétől erdélyi országos biztos, májustól a Szemere-kormány közlekedés- és közmunkaügyi minisztere. 1849. október 10-én Pesten kivégzik.

²⁶ Guyon, Richard (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 szeptemberétől honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok, november 1-jétől ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. március 8-tól honvéd vezérőrnagy, Komárom várparancsnok, 1849. június végétől a IV. hadtest parancsnoka, a temesvári csata után a főszereg ideiglenes parancsnoka. Emigrál, Hursid pasa néven török tábornok lesz.

²⁷ Ti. hogy a József Bem altábornagy vezette déli magyar főszereg vereséget szenvedett a Julius Haynau tábornagy által vezetett cs. kir. főszeregtől. Guyon jelentését lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 295. A Görgey-család levéltára. b/15/1. fasc. Vegyes iratok 1848–49-ből. Másolat az eredetiről. Közli Görgey: 1848–1849, III. 496. Magyar fordításban közli Görgey: *Életem és működésem*, II. 484.

A tanácskozás az indítvány egyhangú elfogadásával végződött.

A meghatalmazó okiratot azután Szemere és Horváth azonnal elkészítették.²⁸

A kormány feloszlása pedig benne forma szerint azért nem említett meg, minthogy Vukovics megjegyzése szerint, lehetónek látszott, hogy az események még a kormányzásnak újra fölvételét megkívánhatnák.

A meghatalmazás azonnal megküldetett Görgeinek.

A kormány tetteleg feloszlott.

Kossuth búcsút vett a miniszterektől és ezek egymástól — jövőbeli újabb találkozás és hatáskör fönttartása nélkül; minélfogva a hivatalnokok is elbocsátattak.

A városba visszatérve, Vukovics elment Csányhoz, ki a felhatalmazási okiratot Görgeinél, kivel ugyanazon házban lakott, már olvasta volt, és ezért amazt ingerült hangulatban fogadta.

– Miért nincs – kérde a belépőtől Csány – a kormány leköszönése formászerűen ki-mondva? holott én ily értelemben állapodtam meg a kormányzóval.

E pillanatban lépett be Görgei is a szobába, és a meghatalmazási okirattal kezében, így szólt a jelenlévőkhöz:

– Nagyon jó, hogy itt két minisztert találok. Ezen alakban a megbízást el nem fogadom. Az oroszok nem bocsátkoznak velem alkudozásba, ameddig azt hiszik, hogy az ideiglenes kormány van a hátam mögött. Ha a kormányzó és a minisztérium leköszönése forma szerint ki nem mondatik és közhírré nem tétetik: akkor én semmibe sem bocsátkozhatom belé.

Hogy Görgei a megbízás elvállalását ezen föltételhez fogja kötni: az a tanácskozás alkalmával senki által nem hozott szóba. És miután a miniszteri tanács szétoszlása után mind a kormányzó, mind a miniszterek elutazni szándékoztak: haladék nélkül tisztába kellett hozni a dolgot. Csány, Görgei fenti nyilatkozata következtében, hozzá való bizalmában megerősödött, és valóban lehetetlennek tűnt azt hinni, hogy a tábornok az általa tett követelést más szándékkal tette volna, mint hogy tárgyalásai során az általa egy a haza számára megfelelő eredményt biztosítson. Ezért hamar a többi miniszterekért küldtünk. Szemere, Batthyány Kázmér gróf és Horváth nem találtattak otthon. – Aulich²⁹ megjelent. A jelenlévő hármak³⁰ a viszonyok által szorítva, nem vélték idején valónak még tovább is várakozni, s a kormányzóhoz a következő levelet intéztek-

„Görgei tábornok úr a ma reá ruházott megbízásnak siker reményével megfelelni nem vél, ha a mostani kormány teljesen le nem lép, az általa bírt polgári és hadi hatalmat öneki nem adja át, s mindez nyilvánosságra nem hozatik.

Hazánk szerencsétlenségében hosszabb értekezésnek lehetőségét nem látván, – ezenel Görgei tábornok kívánatához hozzájárulásunkat jelentjük ki, s viselt miniszteri hivatalainkat letesszük.

Hogy ez intézkedésnek hasznát venni lehessen, a szorító események miatt drága időpercek tekintetéből kérjük Országkormányzó urat, hogy Ön s a minisztérium lemondását s a hatalomnak Görgei altábornagra ruházását mind vele, mind a közönséggel a legközelebbi órákban közölni szíveskedjék.

²⁸ A Szemere által megfogalmazott okmányt közli KLÖM XV. 844.; Hermann: *Forradalom és szabadságharc*, 339.

²⁹ Aulich Lajos (1793–1849), cs. kir. alezredes a 2. (Sándor) gyalogezredben, 1848. október 24-től ezredes, hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. február 25-től vezérőrnagy, március közepétől május végéig a II. hadtest parancsnoka, július 14-től a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi vértanúk egyike.

³⁰ Csány, Vukovics és Aulich.

Önnek határozatát haladék nélkül elvárván.”³¹

Ezen iratnak elküldése után Vukovics összetalálkozván Batthyány gróffal, közlé vele a történeteket.

Azután fölkereste Szemerét, akit közvetlenül annak elutazása előtt otthon is talált, – s ekkor a történeteket neki hasonlóképp elbeszélte.

De Szemere – csakúgy, mint Batthyány gróf – eltérő véleményt nem nyilvánított.

Ha Szemerének másvalami járt volna az eszében, még akkor ráért volna indítványait megtenni, minthogy Kossuth válasza még le nem érkezett volt, és még mindig meg lehetett volna akadályozni a forma szerinti leköszönést. De ő legkisebb jelét sem adta ellenkező, avagy csak eltérő nézetének is – és elutazott.

Kevéssel rá megjött Csányhoz Kossuth felelete – az ismert leköszönési okirat.³²

A Vukovics-hoz címzett kísérő levél mellett küldte meg Kossuth, melyben azt arra kérte, hogy az okiratot nyomassa ki, és akként intézkedjék, hogy Görgeinek kormányzása esti nyolc órákor lépjen életbe.³³

Az okiratot azután Csány és Vukovics rögtön ellenjegyezték.

Abban a pillanatban megjelent Horváth is.

Értesülvén a történetek felől, kijelenté, hogy ő a leköszönő okirat tartalmával egyetért; és azt hasonlóképpen ellenjegyezte..

Aulich, azoknak egyike, kik a Kossuthhoz írott felszólítást aláírták, az ellenjegyzés pillanatában nem volt jelen közöttünk.

Az eddig előadottakból kiviláglik tehát: 1.) hogy Szemere Bertalan a lemondási okiratot alá nem jegyezhetette, mivel az ellenjegyzés alkalmával Aradról már elutazott; 2.) hogy Szemere Görgei követeléséről s ennek következtében a kormányzóhoz intézett fölhívásról tudósítva volt; 3.) hogy Szemere a kívánt forma szerinti lemondás és az egyetemes státushatalomnak Görgeire átruházása ellen nem nyilatkozott; 4.) hogy ezen okirat leglényegesebb része, ti. a kormány feloszlása s Görgeinek az alkudozásrai fölhatalmazása volt az utolsó miniszteri tanács egyedüli határozata, melyben Szemere is jelen volt, s beleegyezett.

Tisztelt barátunk kinyilatkoztatja, hogy haza elleni bűnnek tartotta volna az okiratot aláírni. Föltéven, hogy ez volt akkori véleménye, midőn a lemondásról Vukovics által tudósítatott, nem volt-e múlhatlan kötelessége ezen meggyőződését tisztársaival közleni? – Sőt mi több, mivel nem az alak, hanem az okirat lényeges része, ti. az alkudozásrai fölhatalmazás s a kormány feloszlása volt a legfontosabb, miért nem nyilatkozott a miniszteri tanácsban a határozat ellen, mely által a teljhatalom Görgeire, mint fővezérre, átruháztatott? – Mi igen tiszteljük hazafiúi indulatát, s valódiabb barátságos vonalozással viseltetünk iránta, semhogy benne az őszinteség hiányát, sőt elmulasztást tennők föl, mely eset azon esetben fordulna elő, ha akkor más nézetei levén, ezeket előttünk elhallgatta vala. Sőt inkább azt hisszük, hogy ily nyilatkozatra őt egyedül a világsi szerencsétlen esemény bírta, el akarván válni mindazon események sorozatától, melyek a nemzet sorsát Görgei áruló kezeibe ejtettek. Ámde ezen ösztönt, bármily becsületes legyen is az magában, a tények kényszerinti előadásával és sorsosai iránti igazságtalanság által kielégíteni nem szabad.

³¹ Közli Csány *kormánybiztosi iratai*, II. 340. Az okmányt először Asbóth Lajos emlékirata közölte a Kossuth hagyatékában található több más okmány szövegével együtt. *Asbóth emlékiratai*, I. 74–75., majd a Magyar Salon, 1887. VI. 594–595. Ebben a két közlésben az utolsó mondat nem szerepel. Vukovics és Horváth nem említi, de Csány külön is írt Kossuthnak, közli Csány *kormánybiztosi iratai*, II. 339–340.

³² Közli Hermann: *Forradalom és szabadságharc*, 339–340.

³³ Közli KLÖM XV. 845.

Kötelességünknek tartván a tényeket valódiilag elmondani, tartoztunk ezen nyilatkozattal meg Csány és Aulich szerencsétlen tisztársaink emlékének is, kik közül az első több mint harminc évi folytonos működése s rendíthetetlen jelleme, – a másik pedig kitűnő katonai képessége s valódi köztársasági erényei miatt országunk által nagy becsületben tartatott.

Kelt Párizsban, 1850. március 17-én

Vukovics Sebő – Horváth Mihály

Kölnische Zeitung, 1850. március 23. No. 71. Beilage.

4.

Párizs, 1850. március 24.

Szemere Bertalan válasza Vukovics Sebő és Horváth Mihály nyilatkozatára

Görgei diktatúráját illető válasz

Igazi sajnálattal látom Horváth Mihály és Vukovics Szabbas urakat velem szemben állni azon cikkben, amelyet ők szükségesnek láttak a „Kölnische Zeitung” 71. számába beiktatni. A tettek mezején egymás mellett állottunk, a történelem mezején azonban egymással szembeni állást látszunk elfoglalni. Sosem dobtam volna eléjük kesztyűt, ahol azonban az igazságról van szó, bárkitől felveszem azt. Most sem szívesen teszem ezt, azonban miután ők így akarták, megteszem, noha nem fájdalom nélkül, azonban nyugodtan és bizakodással.

Mit állítottam én a „Kölnische Zeitung” ez év február 27-i számában?³⁴ Hogy azon okiratot, mely Görgeit a diktatúrával felruházta, én alá nem írtam, amit azzal indokoltam, hogy nem került eléem, de ha láttam volna is, akkor sem írtam volna alá, mert ez által az áruló és az árulás törvényesített volna.

Bebizonyították-e az, hogy én az okiratot aláírtam? Nem.

Bebizonyították-e, hogy ők a legfőbb hatalmat nem az árulóknak és nem az árulásra adták át? Nem.

És ha ezt nem voltak képesek bebizonyítani, az ő nekem adott válaszuk értelmetlen, következőképpen számomra a válaszuk megfoghatatlan.

Nem tagadom, hogy azokat, akik az említett okiratot aláírták, súlyos felelősség terheli, azonban nem én, hanem az ő saját aláírásuk vádolja őket. E tekintetben nem nekem, hanem a történelemnek felelősek. Egy szóval sem akartam említeni őket, amikor egyszerűen, nevük említése nélkül, csupán saját védelmemre, feleltem szavam az ellen, hogy a nevemet oda tették, ahová azt kezem soha nem írta oda. Ha ezen eseményt mint hazánk történetének egy nagy, döntő pontját akartam volna érinteni, sokfélét kellett volna érintenem, amit egyetlen szóval sem említettem. A forradalom véget ért, megítélése a történelemre tartozik. Nem követem a tisztelt urakat azon tételre, ahol hivatalos tények igazolását kocsmai és magánbeszélgetésekben keresik; ez a kulisszák mögé visz, ahová egy nép megbízottjait nem követheti. Jól tudják, hogy egy miniszter csupán azért felelős, ami tényleges közreműködésével és ellenjegyzésével történik. Én semmilyen módon nem vettem részt ezen szerencsétlen tényben: *azt megkérdésem előtt határozták el, és csatlakozásom nélkül hajtották végre!*

Azonban, noha kedvetlenül, fellebbentem a fátylat, amely a magyar forradalom menetét titokteljesen fedi, mivel azt csak egy összefüggő történeti beszámoló állíthatja teljes fénybe, így lehetetlen számomra, a tisztelt urak példáját követve, némelyeket elhallgatnom. Úgy tűnik, azt akarják bizonyítani, ami aláírásom hiányában lehetetlen, hogy én a diktatúra átruhá-

³⁴ Lásd a 2. iratot.

zásában részt vettem, hogy ők ezáltal egy másik célt akarnának elérni, mármint a felelősök számát akarják szaporítani, ahol csak azzal kellene törődniük, hogy az általuk végrehajtott tettet vagy korábban történt események, vagy az azt követően a haza számára előállt szerencsés eredmények által igazolják, ami számukra egyaránt lehetetlen.

Három nagy hibát követtek el (nem akarok más kifejezéssel élni) a válaszukban. Egyet ellenem, mivel eltorzították a tényállást. Egyet maguk ellen, mert magánbeszélgetések pajzsa mögé menekültek ott, ahol működésüket állami szempontok által kellett volna igazolniuk. Egyet a történelem ellen, mivel mindent, ami azon nap után történt, elhanyagolni törekednek, mint a semmi sem történt volna.

Az utolsó miniszteri tanácsülés 1849. augusztus 11-én tartott Aradon, ahová Batthyány Kázmér gróf, külügyminiszter és én csak előző napon tértünk vissza a táborból, hol két hétnél tovább tartózkodtunk azon szándékból is, hogy magunkat az orosz hadvezérrel érintkezésbe tegyük. Nem szándékom sem ezen utolsó minisztertanácsot jellemezni, sem Kossuth magaviseletét abban, hanem annak csupán két eredményét fölemlíteni. Az egyik ez volt: miután Batthyány az oroszokkal való alkudozást tovább vinni nem akarta Görgei armányai miatt, ami által távollétünkben a kormányzat is némileg meg volt tévesztve; Görgei lett, a magunk helyébe, és csaknem egészen az előbb nekünk adott utasítás szerint, az alkudozások folytatásával megbízva. Ez tehát nem volt az államhatalom átruházása, miként Horváth és Vukovics urak állítani akarják, hanem csupán substitutio³⁵ helyettünk, mint akik eddig a tárgyalásokat folytattuk. Az eredeti utasítást bírom; a helyettesítést pedig magam szerkesztettem.³⁶

A második eredmény volt, hogy miután a kormányhivatalnokokat már néhány nappal korábban szabadságolták, az ellenségtől szorongatva lévén, közülünk senki számára, a hadügyminisztert kivéve, hatáskör többé fönn nem maradt: a kormány föl nem oszlattatott ugyan, de kimondatott az, hogy a nemzetnek meg két hadserege van; mindenik miniszter tetszése szerint valamelyikhez csatlakozzék; és ha tért nyerünk, akkor újból összejövünk, *amikor és ahol szükséges* lesz. Kossuth azt mondta, hogy ő Bem táborába és vele Erdélybe fog menni, hol még néhány hónapig magát fönttarthatni reményli.

Kérem most az Urakat: milyen államhatalom lett, amennyiben feloszlottunk volna, a mi helyünkre állítva? Mi nem hagyhattuk helyünket, a kormányzati állást üresen! A tény úgy áll: a kormány, *ha nem is együtt, de épségben* maradt, és Görgeit, mint hadvezért, csupán a tárgyalások *folytatásával* bízták meg.

Hozzáteszem, hogy a minisztériumot Csánynak azon követelése felől, mely szerint Görgei azt kívánta, hogy a kormány lemondjon, Kossuth *egyetlen szócskával sem értesítette*, következőképpen az ezt nem is tehette tanácskozás tárgyává. Én ezen körülményt most tudom meg először a tisztelt urak előadásából. Természetes az is, hogy ha mivelünk közölték volna ezt a követelést, határozatot hoztunk volna: vagy igennel, és ez esetben lett volna szükséges a lemondást a minisztertanács után sürgetni; vagy nemmel, és ez esetben még kevésbé lehetett volna végrehajtani azt, amit ők azt figyelmen kívül hagyva tettek.

Míndezek után bizonyos, amit óvásomban állítottam, hogy Görgeire az utolsó minisztertanáccsal ellentétben ruházták rá a diktatúrát.

Most áttérek azon időre, mely még aznap a minisztertanácsra következett.

Én a diktatúra átruházását célzó indítvány felől csak akkor értesültem, mikor az már a három miniszter között határozattá vált. Csány, Aulich és Vukovics urak magok közt tanácskoztak szorgalmazása végett. Ők délelőtt 11 és 12 óra közt háromszor küldöztek értem, de anélkül, hogy nekem megüzenték volna, mivégre óhajtják ily sürgősen jelenlételemet. Mikor

³⁵ helyettesítés

³⁶ Lásd a 28. jegyzetet.

én végtére tanácskozmányukban megjelentem, már csupán Csányt találtam, és vendégképpen nála barátait, Nyáryt³⁷ és Török Gábort.³⁸ Mikor a szobába léptem, Csány *néhány szóval* értesített a határozatról, mely szerint Kossuthot a leköszönésre felszólították; hozzátévé, hogy mivel rám tovább nem várhattak, az általuk aláírt levél már elküldetett; mire én *szintoly röviden* ezt feleltem: „Ami Kossuth személyét illeti, csak rajta áll, a kormányzói állásról lemondani vagy le nem mondani; de remélem, kötelességének fogja tartani a minisztériumot összehívni, miután Batthyány, Horváth és magam az indítványról mit sem tudtunk; mert nemcsak ő felelős, hanem mi is; és ha csupán ő köszön le: akkor utána a minisztérium a törvényes kormány, hacsak nem ez is testületileg lemond.” – Megjegyzendő, hogy miután az ellenség a folyón túl már a város közelébe ért: a folyamra nyíló vár kapuja, ahol Kossuth tartózkodott, már csukva volt, és oda többé nem lehetett bemenni; sőt Batthyány és én tökéletesen azt hittük, hogy Kossuth már elutazott. És miután délután 2 óráig még mindig nem hívtunk össze tanácskozásra, Batthyány és magam megerősített hittel útra keltünk Bem táborába.

Kossuth félórával elébb ért Radnára, mint magunk. Alighogy találkozánk, ő a ház kertjébe vezetett bennünket, ahová szálltunk; röviden közölte velünk, ami történt, s felolvasta nekünk a három minisztertől aláírt *levelet*³⁹, de nem a maga válaszát is. Batthyány s én arra ezt a három megjegyzést tettük neki:

– És te mit tettél?

– Mit tehettem? Leköszöntem.

– És hogyan tehetted ezt a mi és az összes *minisztérium* megkérdése és hozzájárulása nélkül?

– Ez igaz! Hát ti tiltakoztok ellene?

Erre mi nem adtunk feleletet. Hogy miért nem: nem ide tartozik. Hanem én azt mondtam neki:

– Bizony szerencséd, hogy Görgei téged el nem fogatott a rúházott hatalomnál fogva.

– Én azon záradékkal ruháztam ám reá, hogy hatalma csak esti 9 órakor kezdődik.

Ebből állt egész beszélgetésünk; többet egy szót sem váltottunk ezen ügy felől.

Láttuk még őt augusztus 12-én Lugoson és aztán nem többé. Ő az ország határa felé sietett.

Batthyány pedig és én Bem tábornokkal és a hadtestparancsnokokkal tanácskoztunk s ennek következtében elhatároztuk, hogy addig maradunk a hadseregnél, míg ilyen létezik.

Bem kinyilatkoztatta, hogy miután a kormányzó elment: ő csak minket, csak a minisztériumot ismeri el a törvényes kormánynak. Mi pedig magától érthetőleg a diktátort el nem ismertük; elismerését egyaránt tiltotta számunkra a jog és a hazafiúság.

Ennek következtében két hivatalos levelet írtunk, egyiket Görgeinek, a másikat minisztertársainkhoz.

³⁷ Nyáry Pál (1806–1871), a reformkorban és 1848–1849-ben Pest megye alispánja, 1848-49-ben képviselő, 1848. szeptember 21-étől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, majd helyettes elnöke. A szabadságharc után várfogságot szenved, 1861-ben, majd 1865–1868-ban és 1869–1871-ben képviselő. Anyagi gondjai miatt 1871. április 21-én öngyilkosságot követ el.

³⁸ Török Gábor, aradi polgármester, Arad megyei kormánybiztos, délvidéki élelmészeti biztos.

³⁹ Közli Csány *kormánybiztosi iratai*, II. 340.

I.

Görgei altábornagy és hadvezér úrnak.

Lugos, 1849. augusztus 12.

A legutolsó minisztertanácsi határozat az Ön megbízatása volt azzal, hogy mint hadvezér az orosz hadvezérrel megkezdett alkudozást az ország függetlensége és alkotmánya, valamint a személy- és vagyonbiztonság alapján folytassa és hozza létre.⁴⁰

De minthogy az a hír terjedt el, hogy Bem hadserege teljesen szétveretett, ami hál' Istennek, nem igaz: annál fogva alulírottak kötelességüknek tartották az ő táborába indulni.

Útközben értesültünk, hogy az Ön levelére⁴¹, miszerint mondjon le a kormányzó, ez valóban lemondott.

Miután erre nézve a minisztérium tudunkra meg sem kérdeztetett a kormányzó által, és hét miniszter közül négyen *sem a tanácsülésben, sem azon kívül iránta nem nyilatkozhat-tak*⁴²: mi – habár a kormányzónak abbéli jogát, hogy leköszönjön, nem vonjuk kétségbe, mégis kötelességünknek tartjuk az egész ország színe előtt letett eskünkhöz és a hazához hű érzületünkhöz képest nyíltan kijelenteni, hogy a kormányzó maga, nem volt jogosítva az államhatalmat átruházni azon minisztérium nélkül, mely ő utána és vele együtt a népképviselőt által megalkotott és egyedül törvényes államhatalom.

Pedig a kormányzó nem oszlatta fel előbb a minisztériumot. Ez tehát nem szűnt meg ezután létezni, sőt tartozik a honvédelem kötelességének a legnehezebb napokban is megfelelni.

A minisztérium, melynek beleegyezése nélkül minden kinevezés és feljogosítvány érvénytelen, tudni fogja kötelességét, mellyel a hazának s a szabadság szent ügyének tartozik; és az alulírottak, kik ezen táborban együtt vannak, annál kevésbé idegenkednek elvben a diktatori hatalom összpontosításától és átruházásától, minthogy ők az egyöntetű egységet az államhatalomba behozni eddig is szükségesnek nyilvánították.⁴³

Minthogy azonban az ily hatalmat korlátlanul és bizonytalan időre átruházni nem lehet; és *mi bizonyos erkölcsi és politikai biztosítékok nélkül* egy ily rendkívüli lépésért a felelősséget el nem vállalhatjuk: minélfogva abban egyeztek meg alulírottak, hogy, miután a kormányzó a minisztérium nélkül nemcsak rendkívüli hatalmat nem, de sőt semminő hatalmat át nem adhat – a miniszterek összeüljenek és határozzanak.

Egyelőre felszólítjuk Altábornagy urat a haza megmentése és talán máris veszélyben forgó becsülete érdekében, hogy:

közölje velünk saját felhívását és a kormányzó feleletét, mely utóbbi előttünk ismeretlen; tudassa velünk saját nézeteit mindarról, mi a legsürgetősb teendő, mind pedig az orosz hadvezérrel folytatott alkudozások előmeneteléről, mi már amiatt is szükséges, minthogy az itteni s az erdélyi hadseregek s az Ön hadserege közt egyenlenségek, sőt ellentét támadhatnának, melyek nemcsak a haza megmentését, sőt még egy tisztességes béke megkötését is lehetetlenné tennék.

⁴⁰ Lásd a 36. jegyzetet.

⁴¹ Görgei 1849. augusztus 11-én Kossuthhoz intézett levelét közli Hermann: *1848-49. évi forradalom*, 339.

⁴² Szemere és Batthyány rosszul számolt, hiszen Csány, Vukovics és Aulich kezdeményezték Kossuth és a kormány lemondását, a lemondó nyilatkozatot pedig Csány, Vukovics és Horváth írta alá, azaz csak három miniszter, Szemere, Batthyány és Duschek nem nyilatkozott az ügyben.

⁴³ Szemere már az 1849. július 21-én Kossuth Lajoshoz intézett memorandumában, majd a július 25-én Kossuthhoz, illetve Görgeihez intézett leveleiben az egyszemélyi hatalom mellett érvelt. Közli őket Szemere: *Politikai jellemrajzok*, 173–177., 568–570.

Fogadja egyúttal azon őszinte határozott kijelentésünket, hogy valamint egyrészt az államhatalomnak a kormányzó részéről történt illetén alakatlan s egyoldalú átruházását *sem a körülmények által igazoltnak, sem törvényesnek el nem ismerhetjük*, úgy másrészt, mint az ország törvényes kormánya, nem fogunk késni azt az Ön válaszána vétele után saját felelősségünkre Önre vagy arra, aki hazánk dicsőséges megmentésére a gondviselés által hivatva van, átruházni.

A miniszterelnök Szemere Bertalan.

A külügyminiszter gróf Batthyány Kázmér⁴⁴

II.

Csány, Duschek, Vukovics, Aulich, Horváth miniszter uraknak

Lugos, 1849. augusztus 12.

Már Aradon hallottuk, hogy Görgei altábornagy a kormányzó leköszönését kívánta: de azt, hogy ez a minisztérium megkérdezése nélkül köszönjön le, – hogy a minisztérium beleegyezése nélkül a legfelső hatalmat átruházza, azt mi nem sejtettük. Útközben, valamint itt is a kormányzóval *véletlenül* találkozáván, tőle magától értesültünk, hogy ő valóban leköszönt; leköszönését ő utólag sem közölte velünk.

Azt tartjuk, hogy ha az ember valakit rendkívüli hatalommal fel akar ruházni: akkor ennek törvényes módon kell történni.

Azt tartjuk, hogy miután a kormányzó semmiféle hivatalt nem adhat a minisztérium nélkül: még kevésbé adhatja át a legtöbb hatalmat bárkinek is a minisztérium nélkül, melyet mint bizonyos egyénekből álló *testületet ő feloszlathat ugyan, de mint törvényes hatalmat nem volt szabad elmellőznie.*

Azt tartjuk, hogy ha a kormányzó önnön magas állását ily veszélyteljes időkben idehagyta: akkor őután a s őnékülé mi vagyunk a törvényes hatalom, és annál inkább kell nekünk intézkednünk; mert habár a haza már csaknem elveszett: annak becsülete még megmenthető. Mi a diktatúrától sem riadunk vissza; de ezt bárki is csak vagy a törvény útján veheti át, vagy pedig erőszakkal ragadhatja magához – mely két alternatíva közül itt egyik sem forog fenn. De bármiként legyen is a dolog, a miniszterelnök kötelesnek érzi magát Önöket Bem altábornagy főhadiszállására tanácskozás végett egybehívni, hogy akármilyen legyen is még a teendő, megtörténjék, s a szegény haza ne még tulajdon – talán ellenkező érzületű – hadseregeitől is szétmarcangoltassék.

A miniszterelnök Szemere, Bertalan.

A külügyminiszter gróf Batthyány K.⁴⁵

Láthatni ezekből, és pedig nem pusztá szavakból, hanem aláírásunk hiányából is, és a mi ezt követő ténykedéseinkből, hogy Batthyány és én valamint a diktatúra kihirdetésében és átruházásában közre nem működünk, éppen oly kevésbé ismertük el a diktátort; mi azon túl is mint miniszterek működünk, és tekintélyünknek mindenütt engedelmességek is; és csak miután körülöttünk köröskörül a hadsereg darabokra tört; miután hátunk mögött Karánsebesnél a legközelebbi, 12.000 emberből álló hadtest letette a fegyvert⁴⁶; miután még

⁴⁴ A (csak Szemere közléséből ismert) levelet – Duka Tivadar százados emlékirata szerint – 1849. augusztus 17-én Zsarnay Pál főhadnagy kézbesítette Görgeinek. Pelyach: *Egy korszakzáró*, 171.

⁴⁵ A levél csak Szemere közléséből ismert.

⁴⁶ A korábban Desseffy Arisztid vezérőrnagy, ekkor már Lázár Vilmos ezredes vezette IX. hadtest és a hozzá csatlakozó egyéb alakulatok. A Szemere által megadott létszámadat nagyon erős túlzás.

augusztus 23-án is azok a néhány ezernyi bátrak Mehádiánál, vitézül ütköztek: csak azután, augusztus 24-én szorítottunk ki, emezekkel együtt török területre

Ez egyszerismind azt is bizonyítja, hogy a függetlenségi harc nem végződött be Görgei fegyverletételével; mert ott volt még egy párt, még volt egy hadsereg; megvolt még a legnagyobb két vár⁴⁷, melyek Görgei diktatúráját sem nem alapították, sem el nem ismertek. – De a háborúnak a diktatúra átruházása utáni ezen rövid folytatása is csakhamar véget ért, mert Bem hadserege, 45.000 ember széjjeloszlott.

Azért oszlott-e fel, mert Görgei letette a fegyvert? Nem. Akkor miért? Erre jelen alkalommal nem felelek, mert annak megmagyarázására egy egész könyv szükséges; ahhoz meg kell írni a történetet.

Ezek szerint a tisztelt urak első állítása, mintha én amaz okiratot csak azért nem írtam volna alá, mivel már nem valék Aradon, hamisnak bizonyul; mert Kossuth, ki azt szerkesztette és kiadta, hamarabb ért Radnára; és ki vagy mi akadályozta meg abban, hogy miután a három tisztelt urat nem habozott tanácskozáásra összehívni, az összes minisztériummal kötelessége szerint így tegyen?

Második állításuk szintén meg nem áll, mintha én a tanácskozmányban részt vettem volna; mert a három miniszter tanácskozmánya meghozta határozatát és azzal széteszlott, mielőtt én megjöhöttem volna. Sőt mi, Batthyányval azon véleményben keltünk útra, hogy az indítvány Kossuthot többé nem találta.

A harmadik állítás hasonlóan téves, mintha semmi ellenvetésem sem lett volna nekem, kívül a határozatot csak már elküldése után közölték, s aki joggal várhattam, sőt, megkövetelhettem, hogy amit három miniszter indítványoz, azt a kormányzó nem fogja az összes minisztérium nélkül, egymaga eldönteni. Ha megtették: feleljenek róla, de ne keressenek utólag társakat a magok tetteéhez.

A negyedik állítás, végtére, szintén nincs bebizonyítva, hogy a kormány már elébb feloszlott; csakis megoszlott az, és Görgei csupán azon alkudozások folytatásával bízott meg, miket Batthyány s én megkezdtünk.

Nehezemre esik nem mondhatni többet; mert ismétlem, hogy forradalmunk igazi története titok, melyből tagadhatatlanul csak annyi tűnik elő bizonyosan, hogy *jogunk szent, és a nép a küzdelemben nagy volt.*

Még egy megjegyzésem lenne azon törekvés ellen, mellyel engem, aláírásom hiánya és annak ellenére, hogy a határozat előtt meg nem kérdeztek, alaptalan következtetések által a felelősségben részesíteni akarnak. De nem kívánok éles lenni, s ezért csak ennyit mondok: ők maguk beismerik, hogy én a tanácskozásokban részt nem vettem – kijelentem tehát az aláíróknak: hogy a történelem egyedül tőlük mint az ellenjegyzőktől várja cselekedetük igazolását; s ezt tegyék is meg, nem gondolva a régi barátságra, ám nem felejtkezvén meg az örök igazságról. Nekem a haza volt a legszentebb; mióta nincs, még szentebb előttem az emléke: de még ennek is elébe teszem az örök igazságot, mert a legnagyobbszerű történet is izléstelen mesévé válik, ha az igazság hiányzik belőle. Csupán Horváth Mihály úrra nézve megjegyzem, hogy ő itt maga mondta el nekem, miképp ment ő (aznap délután) – az egész diktatúra felől mit sem tudva – véletlenül Csányhoz, s ekkor a többiek már aláírottan adták elébe az okiratot; miképp ő ezt mindaddig, míg az én nevemet nem látja alatta, aláírni nem akarta, és csak nagy unszólásra tette azt meg végre. Mennyire nem szűnt csodám, mikor most úgy lép föl a tisztelt úr, mintha maga „quorum pars magna”⁴⁸ volt volna!

---

⁴⁷ Komárom és Pétervárad erődje.

⁴⁸ nagy része lett volna benne

Uraim! hiába csimpaszkodtok én belém. Én meg nem menthetnék, még akkor sem, ha társatok lettem volna! Mentse ki és igazolja önnön cselekedeteit ki-ki maga, így kívánván azt meg az örök igazság.

Párizs, 1850. március 24.

Szemere Bertalan

Kölnische Zeitung, 1850. április 3. No. 80. Beilage.

5.

Kütahya, 1850. április 27.

Batthyány Kázmér gróf válasza Vukovics Sebő és Horváth Mihály első nyilatkozatára

Az augsburgi Allgemeine Zeitung egyik számában olvastam egy eredetileg a Kölnische Zeitungban megjelent és Vukovics és Horváth uraktól aláírt cikket Magyarország volt kormányzója, Kossuth Lajos leköszönése tárgyában.⁴⁹ Ezen cikk igazmondása ellen általánosságban nincsen semmi kifogásom. Minden lehető félreértés kikerülése végett mégis szükségesnek látom néhány magamat illető megjegyzést megtenni.

Először is kiemelem, miképp a fenti két úr nyilatkozata szerint is a kormány feloszlásáról szó sem volt az utolsó minisztertanácsban. Görgei csupán megbízott Oroszországgal alkudozni, és ebbeli felhatalmaztatása korlátozva volt azon föltételek által, *hogy Magyarország törvényszerű autonómiája fönntartassék, s egy általános amnesztia eszközöltessék ki.* Minthogy Arad minden oldalról ellenségek által és a kormány nemcsak kívülről, de *belülről* is szorongatva volt: a kormány ott nem maradhatott. Előre azonban újabb összegyülekezés nem volt köztünk megbeszélés tárgya; amire szükség sem volt – a minisztereknek a kormányzó oldalánál lévén az ő helyük. Ami engem illet, én egy újabb minisztertanácsi ülés egybehívásáról – csak véletlenül értesültem. Midőn erről bizonyosságot szerezni kívánva, Csány lakására menni akarnék, akkor ezen minisztertanács, vagyis inkább ezen magántanácskozmány – mert a meghívás nem indult ki sem a kormányzótól, sem a miniszterelnöktől – már be volt végezve. A kapu alatt találkozám Vukoviccsal, ki nekem a történeteket elbeszélte, mint bevégzett tény. A két nevezett úr a qui tacet consentire videtur⁵⁰ elvét véli rám alkalmazhatni, mivel akkor a tett lépés ellen semmi különös ellenvetést nem tettem. Hogy ezt miért nem tevém, ennek oka abban feküdt, először: hogy én ezen lépést az aláírt minisztereknek csupán személyes lépésének néztem. Másodszor ellenvetéseim ott az utcán, magánbeszélgetésben nem sokat használtak volna. Harmadszor végre, haza akartam sietni azon teljes meggyőződésben, hogy a kormányzótól fogok legott miniszteri tanácsülésbe meghívatni, mivel nem tudta volna a lemondási aktust a maga és a kormány tagjai nélkül végrehajtani. Midőn végre arról értesültem, hogy a kormányzó nincs többé a várban és hihetőleg már el is utazott: Szemere miniszterelnök úrral útnak indultam Lugosra. Radnán találtuk a kormányzó urat, aki is a három miniszter kérdéses levelét velünk közlé. Azon kérdésünkre: hogy mit válaszolt rá: „Hadd legyen meg nekik az akarajuk”, azt felelte nekünk, anélkül azonban, hogy válaszát előttünk felolvasta volna. Lugosra érve megtudtuk, hogy az ősz hős Bem annyira nem gondol vállperectörésével, hogy Aradra ment, hol a Temesvárnál szétvert csapatok megint összegyülekeztek, és már 30.000 ember

⁴⁹ Lásd a 3. iratot.

⁵⁰ A hallgatás beleegyezésnek számít.

számban egyesülve voltak.⁵¹ Ha véletlenül abban a Csánynál tartott tanácskozmányban jelen is lettem volna: azt a kormányzóhoz intézett levelet én részemről semmi esetre alá nem írtam volna, minthogy azon időben már teljesen meg valék győződve, hogy Görgei áruló; de magam is azt hittem, hogy legalább hadseregét fogja megmenteni. Azon kívül ekkor Görgei Aradon már tényleg mindenható volt; minek akkor még szentesíteni is hatalmát? Lugoson Kossuth úrnak elmondtam nézetemet az ő leköszönésének alaki hiánya és semmis volta felől; és arra iparkodtam őt rábírní, hogy Bem tábornoknak minden pillanatban várható visszaérkezését várja be, miután cseppet sem kételkedtem Bemnek azon szándékában, miszerint magát keresztülvágja Erdélybe, s magát ottan tartsa. Mire Bem tábornok visszaért: akkor Kossuth úr már útban volt Törökország felé, és a tábornok úr részéről utána eresztett felszólításra sem akart visszatérni.⁵² Midőn híre ment, hogy a kormányzó elutazott: akkor Bem hadserege széjjeloszlott. Ő maga is kénytelen volt az erdélyi bérceken s Havasalföldön keresztül Vidinbe menni, ahová én is ugyanazon idő körül, több ezer emberrel azon csapatokból szintén megérkeztem, kik a mehádiai, oravicai és orsovai szorosokat mindaddig tartották, amíg lehetett s akik ezeket is csak akkor adták fel, mikor semmi kétely aziránt többé fönn nem foroghatott, hogy ügyünk végképpen elveszett.

Midőn kérem a tisztelt szerkesztőket, hogy szíveskedjenek írásomat felvenni a nagyra becsült folyóiratukba, tisztelettel maradok

Kelt Kütahyában, 1850. április 27-én

Batthyány Kázmér gróf, a külügyek volt minisztere Magyarországon.

Kölnische Zeitung, 1850. június 22. No. 110.

6.

Párizs, 1850. május 1.

Vukovics Sebő és Horváth Mihály válasza Szemere Bertalan nyilatkozatára

Még egy szó Görgei diktatúrájáról

Saját hazánkban, a magyar közönség előtt a Szemere úr által előidézett, a legnagyobb visszafogottsággal írott első válaszuk után, az ő a Kölnische Zeitung 80. számában megjelent válaszát figyelembe nem véve, tartózkodtunk volna minden vitától. Az a közönség az események menetét közvetlenül szemlélve, a működő személyeket évek óta ismerve az elébe adott részletek által bizonyosan eléggé képes lett volna az igazat felismerni, a bűzát a pelyvától, a magot a héjtól megkülönböztetni. Azonban Szemere úr ezt az ellentétet Németország nagyközönsége előtt lobbantotta fel, igen, mondhatnánk, szándékkal gyújtotta fel, amely, amint az természetes, kevesebb támponttal rendelkezik ahhoz, hogy nézeteit biztonsággal megállapítsa. Az élénk érdeklődés, hogy hazánk történetileg érdekes eseményeit külföldön is ne tévedések, ne hamis becsvágy adatai alapján ítéljék meg, indít

⁵¹ A mondat a német eredetiben valóban így hangzik, de Batthyány nyilván a következőket akarta írni: „Lugosra érve, hol a Temesvárnál szétvert csapatok megint összegyülekeztek, és már 30.000 ember számban egyesülve voltak, megtudtuk, hogy az ősz hős Bem annyira nem gondol vállperectörésével, hogy Aradra ment.”

⁵² Kossuth augusztus 12-éről 13-ára virradó éjjel hagyta el Lugost, s miután az időközben oda visszatérő Bem levélben szólította fel őt a visszatérésre, augusztus 14-én Teregováról írott válaszában visszautasította ezt. Kossuth levelét közli KLÖM XV. 851-853.

minket leginkább arra, hogy a tényállást még egyszer, és pedig egy hírlapban utolsó alkalommal megvitassuk.

Mindazon több napilap és röpirat között, amely a Görgeit a diktatúrával felruházó lemondó iratot, augusztus 11-i iratot közölte, csupán egyetlen munkácska van, amely az aktára nem csupán az aláírók, hanem tévedésből a többi miniszter nevét is hozzáfűzte. És mit tesz erre Szemere úr? Annak állítására szorítkozik, hogy ő az okiratot nem írta alá? Arra szorítkozik – miként ezt a *Kölnische Zeitung* 80. számában írott válaszában mondja – „ezt azzal indokoltam, hogy nem került elém, de ha láttam volna is, akkor sem írtam volna alá, mert ez által (nevezetesen ellenjegyzése által) az áruló és az árulás törvényesített volna”? Egy hasonló kiigazítás legfeljebb némi megütközést keltett volna bennünk azon különös felfogás fölött, amellyel ellenjegyzésének azon következményt igényli, hogy „ez által az áruló és az árulás törvényesített volna”; azonban nem éreztük volna szükségét egy felvilágosításnak.

Ám Szemere úr nem elégedett meg az egyszerű kiigazítással, amire joga volt. A vérző haza képe, az elszenvedett veszteség mértéktelensége sem tarthatták vissza Szemere urat attól, hogy saját nagyságával foglalkozzék. Felindulásában azon férfiakra, akik mellett röviddel azelőtt a tettek mezején állott, a legsúlyosabb vádat, a haza elleni bűn vádját vetette. És kik és hol voltak ezen, minden alap nélkül megbélyegzett férfiak? Ketten közülük, Csány és Aulich haza iránti hűségüket, állhatatosságukat a haza szent érdekeiért folytatott súlyos harcban hóhérkéz általi mártírhalállal pecsételték meg. A harmadik, Vukovics sorsa fölött akkortájt veszélyes bizonytalanság lebegett. A negyedik, nevezetesen Horváth ugyanazon városban osztotta meg Szemerével a száműzetés szomorú sorsát, anélkül, hogy a küszöbön álló támadásról bármit sejtett volna. – Ezen váratlan támadást Szemere Chownitz úrhoz intézett és a *Kölnische Zeitung* 50. számában megjelent nyílt levelében a következő szavakkal formulázta: hogy erről az okmányról a minisztériumban soha nem folyt megbeszélés, sőt a legutolsó minisztertanácsban az ellenkezőjét határozták el, és később soha többé nem tartottak minisztertanácsot;

„Hogy erről a (lemondó) okmányról (amellyel a diktatúra Görgeire ruházott), a minisztériumban soha nem folyt megbeszélés, sőt a legutolsó minisztertanácsban az ellenkezőjét határozták el, és később soha többé nem tartottak minisztertanácsot; hogy annak ellenjegyzését meggyőződésem szerint a haza elleni büntettnek tekintetem volna, mivel ezzel mind az árulót, mind a hazaárulást legalizálták. És éppen azért, mert a tény ilyennek ismerem el, tartom és ítélem, tiltakozom ellene, mert semmiképpen sem engedhetem meg, hogy nevemhez és emlékezetemhez, bármilyen csekély mértékben is, hozzákapsolódjék.”

Hogyan? Szemere úr, akit egy félig ismeretlen író tévedése oly mélyen megrázott, hogy a leghevesebb vádakra ragadtassa magát, csak egy pillanatra is kételkedhetik abban, hogy ők, még ha néven nem nevezve is, húzni-halasztani fogják a minden alap nélkül, erőszakos formában saját kollégájuk által rájuk vetett elátkozást a maga értékére leszállítani, nem egy ellene intézett támadással, amiként ő azt mutatja, hanem egyszerűen az események történetileg hí bemutatásával? És most ezen sűrített összefoglalást követően, amikor Szemere úr saját szavait hagytuk beszélni, a kedves olvasónak, aki e szomorú vizsályt némi figyelemmel követi, sőt magának Szemere úrnak is, az ítéletére bízunk, hogy eldöntse, hogy ő nekünk vagy mi neki dobtunk kesztyűt, – hogy megítélje azon jellemző tüneményt, hogy most a támadó megtámadottnak akar tűnni!

Visszatérünk most a dologra. Szemere úr szemünkre veti, hogy válaszukban három nagy hibát követtünk el: „Egyet ellene, mivel eltorzítottuk a tényállást. Egyet magunk ellen, mert magánbeszélgetések pajzsa mögé menekültünk ott, ahol működésünket állami

szempontok által kellett volna igazolnunk. Egyet a történelem ellen, mivel mindent, ami azon nap után történt, elhanyagolni törekedtünk, mintha semmi sem történt volna.” Ezen új vádakkal nem nagy szavakkal, zengzetes frázisokkal, ahogy Szemere úr teszi, hanem az eddigi mértéktartással, egyben azonban a légelénkebb sajnálattal szállunk szembe, ezen viszály megvilágítására néhány lapot ki kell vennünk szabadságharcunk történetének nagy könyvéből. Azáltal, hogy Szemere most elismeri, hogy Aradról történt elutazása előtt értesítve volt a körülményekről, amelyek az ideiglenes kormány lemondását és Görgei diktatúráját előidézték, a vita egy része elesik, nevezetesen az, hogy a lemondás és Görgei diktatúrája előzetes tudomása nélkül történt, miként azt nyílt levelének keresett szerkesztése sugallja.

Azon állításunk is, hogy ő az okmányt már azért nem akarta ellenjegyezni, mivel ő, amidőn azt ellenjegyezték, már nem volt Aradon; azon előadás által, hogy a kormányzó mintegy félórával előtte ért Aradra, a legkevésbé sem gyengül. Mi nem vizsgáltuk, hogy a kormányzó vagy Szemere utazott-e el előbb Aradról. Mi egyszerűen azt állítottuk és állítjuk, „hogy Szemere az ellenjegyzéskor már elutazott Aradról”, és ez az állításunk velünk szemben nem vitatható, mivel a lakása, ahová az ellenjegyzés pillanatában érte küldtünk, már üres volt, és ő elutazott.

Szerény elbeszélésünket az utolsó minisztertanács tárgyalásairól és az abban hozott határozatról, valamint azon megjegyzést, hogy a legfőbb hatalom már ezen határozat által Görgeire, a főhadvezérre tette át, Szemere úr az által törekszik gyengíteni, hogy ő Görgei teljhatalmát csupán mint annak folytatását mutatattja be, amivel ő és Batthyány Kázmér felruháztattak, egyben azonban azt is állítja, hogy a kormány nem oszlatott volna fel, csupán megosztott, és mindegyik miniszter valamelyik hadsereghez utasított.

Azon furcsa forma révén, amelyet ezen ellentét Szemere úr válasza által kapott, ezen kérdés alkotja a magyarázat magvát. Mi tehát először a Görgei és azon felhatalmazás közötti különbséget emeljük ki, amellyel a két nevezett miniszter megbízott.

Szemere úr és Batthyány Kázmér gróf július 28-án Szegedről, ahol akkortájt a kormány székelt, Görgei táborába küldettek azon megbízatással, hogy az oroszokkal alkudozásba bocsátkozzanak. Részletes utasítást kaptak, amely előírta számukra a követendő utat. Meg valának bízva a kormány nevében alkudozni, melynek ők számolni tartoztak, és melynek jóváhagyási joga fönn volt tartva. Ők a kormány követei voltak; megbízva: Magyarországnak az osztrák háztól való függetlensége alapján alkudozni.⁵³

Görgei ellenben a minisztertanácsból kiadott meghatalmazásban nem volt semmi utasításhoz kötve. Neki nem kellett a kormány nevében alkudozni. Hanem ez korlátlanul ruházta át rá a hatalmat, a békekötést az egész ország részéről saját nevében megköthetni. Ő nem volt a kormánynak követe; mert ez, mind az alkudozásban, mind a végleges békekötésre nézve, a maga helyét engedte át neki.

Azon nagy erkölcsi felelősség érzetében, melytől bizonyosan az ezen korlátlan meghatalmazáshoz hozzájárult egész minisztérium át volt hatva, ez a haza iránti kötelességének csak az által bírt eleget lenni, hogy akkor, mikor nem volt többé lehetséges Görgeit föltételhez, utasításhoz kötni, elibe egy feladatot tűzött. S e feladat: Magyarország állami életének és nemzetiségének megmentése volt. És ezen feladat a diktatúra átruházásában, melyet Szemere mostan megtámad, sokkal több határozottsággal volt kiemelve, mintsem a miniszteri tanácsból kelt, a legnagyobb általánosságban szerkesztett meghatalmazásban. Ezért hiú törekvés Görgeinek korlátlan meghatalmaztatását – a békekötéshez való egyszerű substitutio, merőben személycseré gyanánt állítani oda.

⁵³ Az 1849. július 29-én kelt felhatalmazást és utasítást közli KLÖM XV. 795.

Szemere egy másik pont vonatkozásában sem szerencsés, amelyet a minisztertanács [ülésének] második következményeként hangsúlyoz. Azon állítást, hogy a kormány nem oszlott fel, amiként mi állítjuk, hanem „ha nem is együtt, de érvényben maradt”, Szemere úr a következőképpen formulázza: „...miután a kormányhivatalnokokat már néhány nappal korábban szabadságolták, az ellenségtől szorongatva lévén, közülünk senki számára, a hadügyminisztert kivéve, hatáskör többé fönnt nem maradt: a kormány föl nem oszlattatott ugyan, de kimondatott az, hogy a nemzetnek meg két hadserege van; mindenik miniszter tetszése szerint valamelyikhez csatlakozzék; és ha tért nyerünk, akkor újból összejövünk, amikor és ahol szükséges lesz.” A lényegét az önkényes díszítéstől elválasztva, ezen állítás eléggé oda fut ki, mint amit mi válaszukban történetileg híven elmondtunk. Szemere csupán mint kimondott határozatot mutatja be azt, ami csupán egy, éppen Vukovics megjegyzése által célzott lehetőség volt., és ebből, miként Görgei küldetésének eltorzított bemutatásából is, azt a hamis végkövetkeztetést vonja le, hogy a kormány „ha nem is együtt, de érvényben maradt”.

Határozottan ismételjük, mit első válaszukban mondtunk: A kormány feloszlása, valamint Görgei megbízása az oroszokkal a tárgyalások folytatására és saját nevében történő befejezésére a miniszteri tanácsban egyhangúlag kimondatott. E szó, feloszlás azonban a Szemere által fogalmazott és Horváth által többrendbeli változtatásokkal letisztázott határozatból kihagyatott azért, mert Vukovics oly események lehetőségét említette, melyek a kormányzás újbóli fölvételeit tehetnék kívánatosá. A kormány tényleg feloszlott. Egyik miniszter sem tudta, valamely seregosztályhoz fog-e menni vagy valamerre másfelé.

Amit Szemere úr ezzel szemben önkényesen második következményként állít, olyan módon, amiként ő említi, senki által és egyetlen szóval sem indítványoztatott, még kevésbé „mondattott” ki határozatként. Annál inkább kiviláglik egy rövid vizsgálatból is ezen nagy szólamokkal felékesített összeállítás tarthatatlansága. Szemere úr kimondja: „kimondatott az, hogy a nemzetnek meg két hadserege van; mindenik miniszter tetszése szerint valamelyikhez csatlakozzék”. E két hadsereg létezésétől vagy inkább a kormányzat hitétől ezek létezésében függ tehát a lehetősége egy ilyen határozat hozatalának.

Lehetett-e még augusztus 11-én is a kormánynak azt a hitet táplálnia, hogy a nemzetnek meg két hadserege van! Miután Guyon tábornok jelentéséből úgy értesült, hogy e két hadsereg közül az egyik a szentandrászi csatában⁵⁴ szétveretett és feloszlott, és Bem tábornok egy lóról történt leesés következtében harcképtelenné vált? Nem adott-e éppen ezen igen túlzó jelentés okot az augusztus 11-én reggel tartott minisztertanácsra s a kormány feloszlására? Hogyan állíthatja most Szemere, hogy „kimondatott volna az, hogy a nemzetnek meg két hadserege van; mindenik miniszter tetszése szerint valamelyikhez csatlakozzék”. Nem volt-e Szemere akkor Guyon jelentése után a többi miniszterrel egy véleményen, hogy Bem szétvert hadserege nem áll többé a kormány rendelkezésére? És nem volt-e ez a vélelem éppen kiindulópontja az utolsó minisztertanács határozatának?

Engedje meg Szemere úr nekünk a kérdést: Mi bírta rá őt, hogy Aradról a minisztertanácsot követően elutazva oly hamarosan Lugosra siessen? Netán az állítólagos határozat, hogy minden miniszter a két hadsereg valamelyikéhez csatlakozzék? Ó, nem! Erre maga Szemere szolgált nekünk feleletet, amely döntő a vita e része tekintetében. Lugosról augusztus 12-én Görgeihez intézett levelében, amelyet a „Kölnische Zeitung” 80. számában közölt válaszához mellékel, szó szerint ezeket mondja: „minthogy az a hír terjedt el, hogy Bem hadserege teljesen szétveretett, ami hál’ Istennek, nem igaz: annál fogva alulírottak

⁵⁴ 1849. augusztus 9-én Temesvárnál.

kötelességüknek tartották, az ő táborába indulni.” Tehát önnön tulajdon szavai szerint is egy puszta hír, nem a minisztérium határozata bírta rá Szemerét a minisztérium előleges tudta nélkül Lugosra indulni. Pedig ezt Szemere augusztus 12-én mondta, közvetlenül az utolsó minisztertanács után, még ennek tárgyalásai élénk benyomása alatt mondta; és mondja egy levélben, melynek első pontját ezen minisztertanácsra való hivatkozáson kezdi. És vajon igazán a valódi okát adják-e e szavak Lugosra utazásának?! Talán lehetőségünk lesz még erre visszatérni.

Az utolsó minisztertanácsot illetően, mindent összefoglalva, nem mi vagyunk azok, akiket a tények eltorzításának vádja terhel. Mindaz, amit Szemere úr ezen minisztertanács általunk történt hí elmondásával szemben felhoz; a törekvés, hogy Görgei korlátlan felhatalmazását a békekötésre Szemere úr és Batthyány Kázmér gróf korábbi küldetésének egyszerű folytatásaként mutassa be; az állítólagos határozat, hogy a minisztereknek egyik vagy másik hadsereghez kell csatlakozniuk – mindez nyílt ellentmondásban áll a közismert tényekkel és részben magának Szemere úrnak az adataival is.

És amikor Szemere úr azt kérdi: „...milyen államhatalom lett, amennyiben feloszlottunk volna, a mi helyünkre állítva? Mi nem hagyhattuk helyünket, a kormányzati állást üresen!” – ebben rejlik a rövid, azonban, amiként mi véljük, teljesen kielégítő válasz a következő, teljesen világos kérdésre, miután, miként Szemere maga mondja, „az ellenségtől szorongatva lévén, a miniszterek közül senki számára hatáskör többé fönn nem maradt”: pillanatnyilag tehát szükséges volt és csupán lehetséges is a magunk helyére egy formulázott államhatalmat helyezni, vagy a magunk helyét megtartani? És a jövőre nézve nem éppen az ország jövődó kormánya volt-e egyik fő tárgy, amit Görgeinek a minisztertanácsi határozat értelmében feladata volt megoldani?

Igenis, a kormány a minisztertanács határozata által – és feltétel nélkül oszlott fel. – Ennek következtében az egész államhatalom magától ment át az alkudozással és békekötéssel korlátlanul megbízott hadvezérre. Neki kifejezetten és forma szerint is átadni a diktatúrát: csak a miniszteri határozatnak folyamánya volt. Mert ha akartuk az alkudozást s a béke megkötését: akarnunk kellett a föltételt is, mely alatt – egyedül – késznek nyilatkozott Görgei az elvállalásra.

Most áttérünk azon hibára, amelyet mi Szemere úr szerint a válaszukban magunk ellen is elkövettünk volna, mivel mi állítólag „magánbeszélgetések pajzsa mögé menekültünk ott, ahol működésünket állami szempontok által kellett volna igazolnunk”. – Látjuk, tudjuk, hogy Szemere úr élénken szeretné, ha a személyes igazolás terére lépnénk. Azon szándéktól vezettetve, hogy minket erre rávegyen, ingerültsége a korábbi támadásokhoz újakat fűz hozzá. Minket azonban felment ennek figyelembevételé alól azon felemelő öntudat, hogy politikai pályafutásunk során jellemünk egyenességének és rendíthetetlen igazságszeretetünknek elismerését szereztük meg magunknak. Nyugodtan, sőt teljes bizalommal arra szorítkozhatunk hát, hogy az eltorzított tényeknek valódi érvényességét és horderejét követeljük. Többet nem tehetünk, nem szabad tennünk anélkül, hogy Szemere úr átkainak nagyobb értéket ne tulajdonítsunk, mint ami bennük rejlik, és egyben egy napilap terjedelmére való tekintet ne hanyagoljuk el; merthogy igaz, hogy egész könyvet, összefüggő történetet kell írni, hogy az ember mindent a kellő világosságba helyezzen, ami utoljára Görgei diktatúráját idézte elő.

Egyelőre, reméljük, elég lesz, amit már mondtunk és még előhozunk, hogy a közönséget abba a helyzetbe hozza, miszerint tájékozódhasson e vitában, ezáltal egyben Szemere úr azon sajátos felfogásáról is tudomást szerezzen, amellyel a kollégáival folytatott megbeszéléseit, általa kétségbe nem vonható megbeszéléseket magánbeszélgetésként akarja bemutatni.

Mintha a miniszterek maguk között az állam legfontosabb ügyeiről és hozzá még az elhatározó pillanatokban magánbeszélgetést folytathatnának.

A harmadik szemrehányás végül: „a történelem ellen hibát követtünk volna el, mivel mindent, ami azon nap után történt, elhanyagolni törekedtünk, mintha semmi sem történt volna”, velünk szemben, akiknek nem volt szerencsénk Szemere úrhoz hasonlóan az utolsó pillanatban, amikor még lehetséges volt, a Lugosra vezető menekülőútra térni, akik hosszan a hazában hontalanul és fedél nélkül, ezer veszély közepette bolyongtunk, s akik így nem lehetünk tanúi későbbi működésének, teljesen értelmetlen. Kétszeres köszönettel fogadjuk ezért ezirányú közléseit; mivel ezáltal ő újabb fegyvert szolgáltat maga ellen. Miféle tényállások adódnak ebből felületes szemlélés alapján? Szemere úr, aki Lugoson át az ország határához siető szándékból utazik, augusztus 11-én délután oda érve értesül, hogy Bem hadserege szerencsére nincs annyira, amint Guyon jelentése után Aradon hittük, teljes feloszlásban, (és) hogy Bem nem akarja Görgeit diktátornak elismerni. Látja, hogy „az itteni s az erdélyi hadseregek s az Ön (Görgei) hadserege közt” – ahogy a Görgeihez intézett levelében kifejezi magát – „egyenetlenségek, sőt ellentét támadhatnak, melyek nemcsak a haza megmentését, sőt még egy tisztességes béke megkötését is lehetetlenné tennék.” Egy pillanatra megállapodik. Ő, akiért mi Aradon 11 és 12 óra közt három ízben érte küldtünk, de aki csak azért nem jött, mert mi – ami természetesen miniszterek közt, ugyebár, szokás az egész világon! – „neki meg nem üzentük, hogy mi végett óhajtjuk ily sürgősen az ő jelenlétét; (eldöntő pillanatokban! és mi végett?!) – ő, ki miután a diktatúra Görgeire való átruházásának szándékáról értesült is, beerte azzal, hogy Csány előtt, állítólag, abbéli reményét fejezte ki, hogy „a kormányzó kötelességének ismerendi a minisztériumot egybehívni”, – de aki sietve elutazván, ezt maga tette lehetetlenné. Ő most végre Bemnek csakis megvert, de még nem, mint Aradon velünk vélte, feloszlott hadserege védő szárnyai alatt megérkezettnek látja a pillanatot önmaga számára, hogy ő cselekedjék. Ennek következtében ír nekünk. Lugosra törekvő közös utazásuk közben Radnán találkozáván Kossuthal, ez közli vele kurtán, amint ő állítja, ami történt. Ennek dacára ő nekünk – kik nem valánk miniszterek többé – ily hivatalos minőségünkben ír. „Kötelességének tartja, minket Bem főhadiszállásába tanácskozáásra hívni meg” – minket, kik előtte való napon, mikor egy miniszteri tanács megtartása még lehetséges volt, három ízben küldtünk érte, és kiket ő akkor minden pillanatban összegyűjthetett volna; meghív minket most, mikor Görgei diktatúrája, amit ő jól tudott, már bevégzett tény volt, és mikor mi már nem is lehetünk többé Aradon, mely városhoz, mint maga mondja, még az ő elutazása előtt „az ellenség a vízen túl, közeledett.”

Nem kevésbé figyelemreméltó, nem kevésbé jellemző Szemerének az a levele is, melyet egyidejűleg Görgeihez írt. Radnán felolvassa neki Kossuth a miniszterek által aláírt levelet (ezek az ő saját szavai), nevezetesen azt, amellyel Csány, Vukovics és Aulich saját és az egész minisztérium lemondására és a diktatúrának Görgeire való átruházására a kormányzót felhívták. „Útközben értesültünk, hogy az Ön (Görgei) levelére, miszerint mondjon le a kormányzó, ez valóban lemondott.” Mi több! Ő abban az államhatalom megtörtént átruházását „alaktalannak és egyoldalúnak” nyilvánítja, melyet ő „sem a körülmények által igazoltnak, sem törvényesnek el nem ismerhet” – de korántsem arra hivatkozik, aminek lett volna értelme, mi mellett szólt volna a rideg jog betűje, hogy ti. az államhatalom átruházásának az országgyűléstől kellett volna kiindulni. Nem! Ezen kifogás dehogyan jut eszébe. Ellenkezőleg! Kijelenti azt, hogy „ő meg a külügyminiszter mint az országnak törvényszerű kormánya nem fognak késni a diktatúrát, saját felelősségükre, Görgeire, vagy arra átruházni, aki hazánk dicsőséges megmentésére a gondviselés által hivatva van.”

Amit a kormányzó, az ideiglenes államfő négy miniszterrel, tehát az általa alakított minisztérium többségével végzett, az „alaktalan”, az „egyoldalú”, törvénytelen: ellenben törvényes, érvényes az, amihez egy feloszlott minisztériumnak elnöke egyetlen társával hozzáfogni készül. Azonban mikor Szemere, augusztus 12-éről keltezett jellemző leveleit írta, akkor Görgeinek példátlan árulása következtében, melyet senki közülünk nem sejtett, Paskievics éppen hozzá készült azt írni a cárnak: „Magyarország Felséged lábainál fekszik!”⁵⁵; már Haynau Radna megszállása által minden közlekedést Szemere között és köztünk, amint előrelátható volt, kettévágott. Ezen leveleket, mivel ezidőtájt lehetetlen volt már ezeket nekünk elküldeni, Szemere csak azon célból írhatta, hogy okos módon Görgei diktatúrája elleni titkos, Szemerének saját hibájából elkésett tiltakozás gyanánt saját tárcájában meglegyenek. Még ezen szomorú ellentét közepette, a rejtettség homályából előrelépve, csupán bizonyosságául szolgálhatnak annak, hogy Szemere úr milyen kiterjedt mértékben veszi igénybe azt a kiváltságot, hogy tényállásokat semmibe vegyen vagy meghamisítson, ha azt szándékai számára megfelelőnek találja. És valójában Szemere csak három esetben támadhatná meg a diktatúrának Görgeire lett átruházását: ha a diktatúra szükséges voltát tagadta volna; ha külalak tekintetében annak jogát az országgyűlésnek vindikálta volna; és végre, ha ő Görgeiben az árulót sejdítvén, nem órá akarta volna átruházni.

De Szemere úr ezen indokok egyikét sem veheti igénybe. Nem az elsőt, mert Görgeihez címzett saját levelében maga vallja, hogy elvben ő sem idegenkedik a diktatori hatalom átruházásától, annyival kevésbé, mert ugyanezt az egységet hozni be az államhatalomba ő maga is korábban szükségesnek hirdette. Nem a másodikat: mert ugyanazon levelében kijelenti, hogy. ő a külügyminiszterrel „nem fog késni az államhatalmat saját felelősségére Görgeire vagy arra átruházni, aki hazánk dicsőséges megmentésére a gondviselés által hivatva van”. És végre az utolsót sem; mert ha ő Görgeiben előre az árulót sejté: volt elég alkalmi érvényesíteni a maga véleményét. Augusztus 10-én Vukovics a minisztertanácsban jelenlévő Görgeihez mindazon kérdéseket intézte felelet és felvilágosítás végett, melyek a kormány panaszait képezték annak irányában. A kormányzó ugyanazon értelemben szintén tett egynémely megjegyzéseket. És Szemere úr – ejtett-e ő avagy csak egyetlen szócskát is? Nem. Ő hallgatott. Ugyanabban az ülésben Görgei felhozta, miképp őt egy népképviselő⁵⁶ Szemere úr nevében a diktatúra elvállalására szólította fel. Szemere úr beérte azzal, egyszerűen tagadni, hogy amaz. tőle ily megbízást kapott; a lényegest a dologban, ti. hogy a diktatúra veszedelmes Görgei kezében – egy szóval sem érintette.⁵⁷ Másnap, augusztus 11-én a békekötési meghatalmazás által Magyarország sorsa, egész jövődője Görgei kezébe adatott. Tehát egy, az ország „pillanatnyi kormányzásánál” ezerszer nagyobb fontosságú megbízás, akkor, amikor, mint Szemere úr maga is megvallja, „az ellenségtől szorongatva egyikünk számára sem maradt többé hatáskör”. És Görgei ezen nagy hivatásának elébe gördített-e Szemere úr akadályt? Nem. Sőt inkább ő maga szerkesztette a meghatalmazást, mely magában is elegendő lett volna egy árulónak a legtagabb tért nyitni az árulásra. – Értesítettett azután Görgeinek követeléséről, hogy annak rendje szerint mondjon le a kormány, s ruházza őreá a diktatúrát. És mit tesz ő? Összehívja-e a minisztertanácsot, ő, a miniszterelnök? Külön állást foglal-e a kormányzóval, minisztertársaival szemben? Nem.

⁵⁵ Az 1849. augusztus 14-én kelt jelentést magyar fordításban közli Oreusz: *Oroszország háborúja*, 349. és Rosonczy: *A biztos győzelem*, 255–257.

⁵⁶ Szunyoghy Rudolf

⁵⁷ Az 1849. augusztus 10-i minisztertanácsban. A történeteket leírta: Görgey: *Életem és működésem*, II. 367–376., 378–380.; Horváth: *Magyarország függetlenségi harcának*, III. 454–462.

Elutazik, és csak akkor jut eszébe a minisztertanácsot összehívni, mikor a bevégzett tény már megvolt...

Valójában Szemere úr Görgei diktatúrája ellen akkor, amikor ahhoz még volt idő, a legkisebb lépést sem tette. Igen, ezzel szemben hallgatott akkor is, amikor mások fellépése fel kellett, hogy keltse a figyelmét. Hogy ő utólag Lugoson Görgei diktátorságát nyíltan el nem ismerte: ez természetes következménye volt Bem vonakodásának, de semmi jelentőséggel nem bírt sem a hazára, sem ő magára nézve. Az események kényszere csikarta ki Görgei diktátorságát. Hadvezéri hírneve, önérzetes jelleme és adott szava kezeskedni látszottak, hogy hazája megmentése végett már dicsvágyból is minden erejét megfeszítendi. Árulását, a föltétlen megadás lehetőségét Szemere úr éppen úgy nem sejtette előre, mint magunk. Azt ugyan nem hittük, hogy Görgei a kormányszónak s a kormány többi tagjainak biztosításáról gondoskodni fogna: de többet reméltünk magának az országnak. Ha Szemere úr Görgeinek árulását előre sejtette volna: akkor súlyos bűn terhelné őt érte, hogy az elősorolt alkalmakat mind elmulasztotta annak diktátorságát megakadályozni. Avagy azt hiszi-e Szemere úr, hogy egy ily gyanúnak ellenére Görgeit augusztus 10-én főhadvezérré kinevezni, 11-én a békekötésre szóló meghatalmazás által a haza egész jövődjét az ő kezébe adni lehetett volna, ha a kormánynak, mely mindezt a hatalmat neki egyhangúlag megszavazta, megmaradt volna a pusztá neve, „a hatáskör nélküli” minisztereknek az ő címeik? A máris csupán névleg fönmaradt tekintély feladása, mihelyt ez a tényleg átadott hatalom öregbítésére tőlünk kívántatott, részünkről nem volt egyéb a becsületesség és hazafiság által követelt következetességnél.

Még néhányakat kell előhozunk, mások mellett a fegyver nemességét, amellyel Szemere úr „az örök igazságért” harcol, mivel ő az általunk felállított következtetéseket teljesen tévesen fogja fel, hogy azokat ezen alakban megcáfolhassa vagy megkérdőjelezze. Így például mi azt mondtuk, „hogy Szemere Görgei követeléséről s ennek következtében a kormányzóhoz intézett fölhívásról tudósítva volt”. Hogyan, mily módon? – ezt kimerítően elmondtuk – Vukovics által, a saját lakásában. Ő ezt a következőképpen fogja fel: „Második állításuk szintén meg nem áll, mintha én a tanácskozmányban részt vettem volna” stb., amit mi természetesen nem állítottunk. Még azt kell megemlítenünk, hogy Szemere úr Párizsban Horváthtól megtudta, hogy az, mielőtt a lemondó nyilatkozatot aláírta volna, miután Szemere úr és Batthyány aláírása hiányzott, azok minisztertanácsba történő meghívását követelte, és csak azt követően, hogy őket, akik közben elutaztak, hiába keresték, ellenjegyezte azt. És most Szemere tolla alatt ezen követelés és a pillanatnyi vonakodás oly alakot nyer, mintha Horváth Szemere nevében csodaszert keresett volna, miért is nem minisztertanács tartásának az ő elutazása által okozott lehetetlensége miatt, hanem „ismételt unszolásra” mondott le erről.

De legyen ennyi elég. Még el nem érkezett az idő teljesen föllebbenteni a fátyolt, mely forradalmunk történetét takarja. Nem akarunk keserűek lenni. Mivel azonban azon nézet, hogy forradalmunk igaz történetéből „tagadhatatlanul csak annyi tűnik elő bizonyosan, hogy *jogunk szent és a nép a küzdelemben nagy volt*”, Szemere úrral együtt csatlakozunk, csak azt jegyezzük meg: hogy az igazság és a szenvedélyes ingerültség két ellentétes pólus, amelyek sohasem egyesülnek. A történelem, nyugodtan és hidegen bírálván, pártatlanul ki fogja mondani ítéletét a történetek s a cselekvő személyek fölött. Ítélszéke előtt a hivatkozás a miniszteri felelősségre, amint ezt a törvény betűje megírja, nem ér semmit. Neki nem lehet azt mondani: „egy miniszter csakis azért tartozik felelősséggel, mi az ő tevőleges hozzájárultával és ellenjegyzésével történt”. Nem. Ő fontolóra veszi azt is: hogy ki mikor mit mulasztott, – tetteinek indokait, egész magatartását! És mi mindnyájan, akik hazánk megrendítő elvesztése utána jövőre való megalapozott kilátás nélkül, csupán a múltunkban

élünk, csupán még inkább ebben, reméljük, hogy szoros kötelékkel rendelkezünk, amely minket a feledhetetlen hazához láncol, mi mindannyian, kik a cselekvés mezején az előtérben álltunk: egész, múltunkkal alája vagyunk vetve a történelem ítéletének. Mi a magunk részéről nem riadunk vissza ettől. De amit Szemere úr és magunk, ki-ki egyéni álláspontjáról, előadtunk és terjedelmesebb művekben még közölni fogunk: mindaz még korántsem maga az ítélet, – az megannyi anyag csak, emennek számára. És éppen az igazság érdekében, amit sohasem sértettünk meg, amit semmilyen szempontnak nem vetettünk alá, ezen anyagnak teljessé tétele érdekében kellett a kérdéses esemény egész menetét bemutatnunk, nem törődve azzal, hogy abból valami Szemere úrra esik; hanem ezzel együtt áthatva azon meggyőződéstől, hogy őt nem illeti meg a vádló vagy bíró maga által választott szerepe – hozzá mint megmentő angyalhoz egyikünk sem akar kötődni.

„Ki-ki mentse, igazolja a maga cselekedeteit – úgy kívánván az örök igazság.”

Kelt Párizsban, 1850. május 1-jén

Vukovics Sebő – Horváth Mihály

Kölnische Zeitung, 1850. május 16-17. No. 117. és 118.

7.

Párizs, 1850. május 21.

Szemere Bertalan válasza Vukovics Sebő és Horváth Mihály nyilatkozatára

Utolsó szó Vukovics és Horváth uraknak

Én azt mondtam el csak, amit nem tettem, ti. nem vettem részt a diktatúra áltadásában Görgeinek, és ezt motiváltam.

Önök nem tagadhatván aláírásaikat, ha sújtva érzik magokat az én tettem saját motivációja által, tettöknek okát kellett volna adniok.

Ily egyszerűen állott a kérdés, mi történeti és nem személyes volt.

Azonban Önök ahelyett, hogy tettöket motiválták volna, abban helyezték a fontosságot, hogy engem annak részesévé tegyenek, mi természetesen nem sikerülhetett. Ily tésre állva Önök, tényekkel nem argumentálhatván, gyanúsításokkal éltek ellenem, mit én nem tettem és nem is teendek soha. Olvassák meg jól március 24-én költ cikkemet⁵⁸, találnak-e benne csak egy gyanúsítást is? Annyi önérzettel van írva, mennyire jogosított a váratlan és igazságtalan megtámadás, az elutasítólag van írva és nem vádlólag.

S íme, a kölni újság folyó esztendei 117., 118-ki számában megjelent Önök második felelete.⁵⁹ Látom benne a prókátor kisszerű szókapkodásait, a státusférfit szemét nem, mely az általánost, a lényegest tekinti; látok benne egy sötét alapot, melyet sértő célzásokkal és gyanúsító szavakkal hímeztek ki. Őszintén mondom, miképp sajnálom, hogy alkalmat szolgáltatam Önöknek e cikket írni az igazságszeretetekről és szenvedélytelenségökről magasb fogalmam volt, és e véleményben alkalmasint nemcsak magam valóban csalatkoztam.

Nem követem Önöket sem az apró, a kisszerű allegációk⁶⁰ terére, sem gyanúsító nyilatkozatok ellövésében én nem utánzom, sőt, amit tettenek Önök, az rám befolyással nem leend Önök politikai pályája megítélésében. Amivel az igazságnak tartozom, az alól Önök

⁵⁸ Ld. a 4. iratot.

⁵⁹ Lásd az előző iratot.

⁶⁰ kibúvók, ürügyek

semmiféle bánásmódja nem menthet fel. De nem is folytatom a vitát, mivel azon kisszerű ügyvédi alakban, amilyent Önök utolsó válasza az ügynek adott, az a közönségre nézve tökéletesen élvezhetlenné vált. Én csak azt sajnálom, hogy a fő kérdést miért nem igyekeztek megfejteni, ti. a diktatúra áltadásának okát, mert bár Önök Görgeit mindig árulásra hajlandónak tartották, nem kétlem, hogy e tetteket motiválni tudnák. Sőt, világosabban kifejezem, miképpen nem azon három miniszter a hibás, aki az indítványt tette, hanem a kormányzó, aki a másik hármat meg nem kérdezve határozott. Uraim, ezt nem lehet menteni annak, ki honát jobban szereti a személyeknél.

Különösek az emberek!

Midőn a szabadságháborút folytattuk otthon, sokan azt hitték, rosszul vezettedik ügyünk, veszni fogunk. Azt mondták: fő dolog meg nem hasonlani. Tehát hallgattunk.

Midőn most, a számkivetésben a magyar ügyet meg kellene ismertetni, nemcsak a jelennek, de még inkább a jövőnek számára, melyre nézve életkérdés a múlt hibáit ismerni, azt mondják: kímélni kell némely személyeket, némely [jóllehet halálos] hibákat. Én pedig azt mondom: a haza [a szabadság, a jövő] minden előtt. A népeknek nincs többé egyes nevekre szüksége, [ez az idő elmúlt]: ki a szabadság szent nevének kívül más névhez ragaszkodik, az bálványimádó. Én ezek seregéhez nem tartozom.

Párizs, 1850. május 21.

Szemere Bertalan.

Szemere sajátkezű fogalmazványa. MNL OL R 190. Szemere Bertalan iratai. 2. doboz, 4. tétel. Kölnische Zeitung, 1850. június 19. No. 140.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár Budapest, P 295. A Görgey család levéltára. Görgei Artúr gyűjtemény

Nyomtatott források

Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest: Heckenast Gusztáv, 1862. 1. kötet

Chownitz, Julian: *Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848 und 1849 mit Rückblicken auf die Bewegung in den österreichischen Erbländern*. Stuttgart: Rieger'sche Verlagsbuchhandlung, 1849. Bd. 1–2.

Chownitz, Julian: *Fél esztendő a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Fordította és sajtó alá rendezte S. Lengyel Márta. Budapest: Osiris, 1998.

Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 1998. 2. kötet

Füzes Miklós: *Az ismeretlen Batthyány. I. Batthyány Kázmér emlékiratainak sorsa. II-III. A Blackwell által összeállított jellemrajzok*. Fordította Hangené Wágner Zsuzsanna. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 26. (1981) 135–143., 27. (1982) 153–172., 28. (1983) 147–193. Pécs, 1982–1984.

Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. S. a. r. Katona Tamás. Pro Memoria, Budapest: Európa, 1988. 2. kötet

Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. Budapest: Franklin Társulat, 1888. 3. kötet

Gróf Batthyány Kázmér emlékiratai. In: Szószék és csatátér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848-49-ből. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest: Balassi Könyvkiadó, 2000. 121–155.

- Hermann Róbert: *Forradalom és szabadságharc 1848-1849*. Nemzet és Emlékezet. Budapest: Osiris, 2022.
- Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 1. kiadás. Genf: Puky Miklós, 1865. 3. kötet
- Kossuth Lajos összes munkái. (KLÖM) XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1955.
- Pelyach István: *Egy korszakzáró és áruló-mítoszt teremtő fegyverletétel. (Duka Tivadar emlékirata a világosi fegyverletételről)* Aetas, 7. évf. (1992) 1-2. sz. 158–172.
- Rosonczy Ildikó: *A biztos győzelem tudatában. Miklós cár és fővezére az 1849-es magyar hadjáratról*. Budapest: Magyar Napló, 2021.
- Szószerék és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből*. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest: Balassi Kiadó. 2000.
- Szemere Bertalan: *Napló (1849–1861)*. S. a. r. Albert Gábor. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó – Bíbor Kiadó, 2005.
- Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok. – Okmánytár*. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. S. a. r. Bessenyei Ferenc. Budapest: Athenaeum, 1894.
- Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Európa, Budapest: 1982.

Szakirodalom

- Oreusz, Ivan Ivanovics: *Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben*. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Rosonczy Ildikó. Budapest: Balassi Kiadó, 2003.
- Pelyach István: *Egy elfeledtetett kézirat. Szemere Politikai jellemrajzainak történetéről*. In: Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv 7/1. I. k. Miskolc: Szemere Bertalan Alapítvány, 1991. 339–354.
- S. Lengyel Márta: *Egy tévelygő Habsburg-alattvaló a 19. század derekán*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- Szilágyi Sándor: *Görgei és fegyverletétele. Egy honvédtiszt naplójából*. Pest: Landerer és Heckenast, 1850.